

GÜVEN TOPLUMU OLUŞTURMANIN TEMEL İLKELERİ (SAMİMİYET, KARDEŞLİK, ADALET VE MÜSAVAT)

Mustafa BAŞ*

Öz

Güven duygusu insanlık ile var olan bir duygudur. Fertten başlayarak topluma kadar herkesin ihtiyaç duyduğu önemli bir olgudur güven. Kişi yaşamak için güvenli bir sığınağa sahip olmak isterken, toplumlar da varlıklarının devamı için güvenli bir ortam isterler. Toplumlar dışarıdan gelecek olan tehlikelere karşı kendilerini korumak için sınırlar oluşturuyorsa, sosyal varlıklarını devam ettirmek için de kurallar oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda kitaplar yazılmakta, güven toplumu oluşturmak için teoriler oluşturulmaktadır. Tarihin her döneminde dinler ve toplumların oluşturduğu yasalar, toplumsal güvenin sağlanması için dokunulmaz kabul edilen değerleri koruma altına almaktadır. Dokunulmaz olarak kabul edilen temel hakları ortadan kaldıracak veya kısıtlayacak davranışlar hemen her inanç tarafından yasaklanmaktadır. Toplumsal güven ile ilgili İslam önemli ilkeler getirmekte, ideal toplumun bu ilkelerle bağlı kalmasıyla oluşacağını savunmaktadır. Bu ilkeler farklı dini gelenek ve kültürlere mensup kişileri, farklılıklarını koruyarak bir arada barış ve güven içinde yaşatmaktadır. İslam'ın emrettiği ve Hz. Peygamber'in hayata yansıttığı bu ilkelerden samimiyet, kardeşlik, adalet ve müsavat hayata yansıtıldığında toplumda güven ve itimat esas olacaktır. Bu esasların hayatın bir parçası olduğu toplumlarda diğer ahlaki öğretiler kendisine her zaman yer bulacaktır. Fertlerin birbirine samimi davrandığı, ilişkileri kardeşlik esasına dayalı olduğu bir toplumda güvensizlikten söz edilemez. Bu toplumda adalet ve müsavatta hayatın her alanına hâkim olur.

Anahtar Kelimeler: Güven, Toplum, Güven Toplumu, Değer, İlke

Principles Of Creative Of Trust Society (Sincerity, Brotherhood, Justice And Equality)

Abstract

The sense of trust is old as humanity. It is a feature that all beings need from a person to community. One might feel the need of a safe shelter to survive and a community desires a safe environment to live in. As communities create borders to defend themselves from outside threats, they also tend to create rules to hold for their social beings. In this context books are written and theories are established for confident society. In all pages of history, rules created by religions and communities in order to protect divine values. Any action to exterminate or violate these fundamental rights are forbidden in any religion. Islam has important principles on community safety where it defends establishment ideal community with these principles. These principles enables people from different religious culture and tradition to live in harmony. Sincerity, fraternity, equality and justice are values Muhammed (pbuh) reflected as order of Islam which lead a trust and confidence in community. Any other moral teachings will prevail as long as these principles are part of life in communities. One can not refer to distrust in a community where members are sincere to each other and build their relations on fraternity. In those successful communities justice and equality will cover all aspects of life.

Keywords: Security, Society, Trust Society, Value, Principle.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı. mustafa.bas@bilecik.edu.tr

Geliş T. / Received Date: 05/05/2017 Kabul T. / Accepted Date: 15/05/2017

GİRİŞ

İnsanlar birlikte yaşayan ve hayatlarının devamını birlikte sürdüren varlıklardır. Kur'ân, "Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Bir birinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok sakmanızdır..." (el-Hucurât, 49/13) buyurarak insanın bir millete, bir kabileye mensup olarak dünyaya geldiğini vurgulamaktadır. Allah, kendi katında en değerli olma ölçüsü ile de toplum olarak yaşamının en önemli gerekçesinin iyi insan ve iyi toplum olma yarışı üzerinde olduğu hususuna dikkat çekmektedir. Toplum olarak yaşamının temelinde ise, fertlerin birbirlerini tanımaları, sosyal bir varlık olarak dayanışma ve ilişkiler içinde olmaları, güven esasına dayalı bir zeminde hayatı paylaşmaları yatmaktadır.

Sosyal hayatın temeli olan güven ve itimat, hemen her dönemde toplumların oluşturmaya çalıştıkları en önemli esaslardan biri olmuştur. Kanunlar, kurallar, ahlaki ilkeler hep bu amaca yönelik esaslar getirmişlerdir. Güven duygusu kalelerin surlarını, Çin Seddi gibi setleri sağlam barınakları ve sığınma merkezlerini ortaya çıkarmıştır. Zaman zaman yırtıcı ve vahşi hayvanlardan, zaman zaman da insanlardan korunmak ve güven altında kendisini hissetmek için mekanlar oluşturulmuştur. Maddi anlamda sağlanan güvenin yanında bir toplumu oluşturan bireyler arasında güven ve itimat duygusunun geliştirilmesine yönelik çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalar, insanların yaşadıkları toplumu en ideal bir şekilde idare edebilmeleri, güvenli bir toplum yapısını oluşturmak için devlet düzenleri nasıl olmalı sorularına cevaplar aramıştır. Platon'un konuşmalarından derlediği Devlet isimli eseri, Konfüçyus'un erdemli yönetici ve yönetilenlerle ilgili konuşmalarının yer aldığı Konuşmalar'ı (Lün-Yu), İslam'ın büyük filozoflarından Farabi'nin el-Medînetü'l-fâdıla'sı, Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'i ve benzeri eserler, erdemli ve güvenli toplumun nasıl oluşturulabileceği sorularına cevap aramaktadırlar.

Hız. Adem'den bugüne kadar gelen hemen her dinin va'z ettiği ve bugün evrensel değerler olarak kabul edilen temizlik, doğruluk, yalan konuşmamak, çalmamak, öldürmemek, anaya babaya iyi davranmak, zina etmemek, adaleli olmak, emanete riayet etmek gibi sayısını artırabileceğimiz davranışlar, güvenli bir toplum oluşturmak için konulmuş ilkelerdir. Bu ilkeler, her insanın uyması gerekli olan temel esaslar olarak sağlıklı ve güvenli bir toplum oluşturma amacını hedeflemekte, bütün insanlık için güven ve hayatın temeli sayılabilecek aklın, canın, malın, soyun, dinin korunması olarak bilinen beş

temel esasın korunmasını amaçlamaktadır. İlahî dinlerin kitaplarında bu ilkelere ilgili beyanlar bulunduğu gibi, diğer dini inanışların yazılı metinlerinde ve sözlü geleneklerinde de bu ilkelerin vurgulandığı ve hayata geçirilmesinin emredildiği görülmektedir.

Her insan, yaşama, mal ve mülk edinme, düşünme, soyunu sürdürme gibi temel haklara sahip olarak doğmaktadır. Sosyal bir varlık olarak da, birlikte yaşadığı diğer insanlarla ortak bir hayatı paylaşmaktadır. Bu hayatı paylaşırken kurmak zorunda olduğu ilişkilerin temelinde, karşılıklı hak ve görevlerin yerine getirilmesi yatmaktadır. Hakların ihlal edilmesi, kısıtlanması veya elinden alınması karşılıklı ilişkilerin ve toplum dokusunun bozulmasına sebep olmaktadır. Tarihin her döneminde dinler ve toplumların oluşturduğu yasaların, toplumsal güvenin sağlanması için dokunulmaz kabul edilen bu değerleri koruma altına aldığı bilinmektedir. Bu temel hakları ortadan kaldıracak veya kısıtlayacak davranışlarla ilgili hemen her din ve inanç tarafından yasaklar ve müeyyideler konulduğu, kaynaklarda yer almaktadır. Çünkü bu ilkelerle değişik dini gelenek ve kültürlere mensup kişilerin bu farklılıklarını koruyarak bir arada barış ve güven içinde yaşamalarını sağlamaktadır. Bu kurallar, fertlere çocukluktan itibaren aile hayatı içerisinde gerek sözlü, gerek davranış ile verilerek fitratta var olan insanî özelliklerin gün yüzüne çıkmasını sağlamaktadır.¹

Bu değerlerin korunmasına yönelik son ve en mükemmel kurallar bütünü'nün kendisinde toplandığı Kur'ân, vahyin mübeyyini ve mübelliği olarak yüksek meziyetlerle donanmış olan Hz. Muhammed'e (s.a.v) itaati, Allah'a itaatle eşdeğer tutmakta ve O'nun sevgisinin peygamber sevgisinden ayrılmayacağını belirtmektedir: "Resule itaat eden Allah'a itaat etmiş olur" (en-Nisâ 4/80); "(Ey Rasulüm) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayan ve esirgeyendir. De ki: Allah ve Resulüne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki, Allah kâfirleri sevmez" (Âl-i İmrân 3/31-32).

Ayrıca Hz. Muhammed de (s.a.v) peygamber olarak gönderiliş sebebinin güzel ahlakı tamamlamak olduğunu belirtmekte, Kur'ân da, onun (s.a.v) tamamlamayı amaçladığı ahlakî meziyetini "şüphesiz sen yüce bir ahlak üzere-sin" (el-Kalem 68/4) ayetiyle ortaya koymaktadır. Onun ahlakı hakkında kendisine soru soranlara Hz. Aişe validemiz (r.a); "Siz Kur'ân okumuyor musunuz? O'nun ahlakı Kur'ân'dan ibaret idi" şeklinde mukabelede bulunarak, onun (s.a.v) ahlakî davranışlarının temelinde Kur'ân olduğunu vurgulamak-

1. Bkz. Mustafa Baş, *Evrensel Değerlerin Toplum Eğitimindeki Yeri Ve Hz. Muhammed'in Eğitimci-liği*, (Bilecik: Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, 2016), 1307.

tadır. Yine Kur'ân, herkes için en mükemmel rehber, en güvenilir örnek olarak onu (s.a.v); "Andolsun ki, Resulullah'da sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel örnekler vardır" (el-Ahzâb 33/21) ayeti ile taçlandırmaktadır. Kur'ân, Hz. Muhammed'in (s.a.v) oluşturmak istediği toplumun niteliklerini; "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız..." (Âl-i İmrân, 3/110) ayeti ile açıklamaktadır. Topluma hitap eden ayetlerde "ey iman edenler" sık sık tekrarlanmaktadır.

İman; inanmak, güvenmek, itimat etmek anlamlarına gelen bir kelimedir. İnanan ve inandıklarını hayata geçiren insanlar ise güvenilen insanlardır. Hz. Muhammed (s.a.v) kendisine peygamberlik gelmeden önce de bütün insanların kendisine itimat ettiği ve güvendiği bir kimse olarak el-Emîn/güvenilen lakabı ile tanınmıştır. Onun getirdiği dinin ilkelerine inananın sıfatı olan mü'min de Allah'ın varlığına ve birliğine inanan olduğu gibi, başkalarına güven veren ve güvenilen kişi anlamını da taşır. Mümin, ahdine vefalı, anlaşmalarına sadık, sözü özü bir, dostluğuna güvenilen bir insandır. Hz. Peygamber (s.a.v), iman ile güvenilir kimse olmak arasında sıkı bir bağ bulunduğunu: "Kişinin kalbinde iman ve küfür bir arada bulunmaz. Güvenilirlik ve hainlik de bir arada olmaz"² ve "Mü'min, insanların kendisine güvendiği kimsedir. Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların salim olduğu kişidir. Nefsim kudret elinde bulunan Allah'a ant olsun ki, kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse cennete giremez"³ hadisleri ile iman ile güven arasındaki çizgiyi belirlemiştir; muhataba: "Ben bir Müslümanım. Elimden ve dilimden sana zarar gelmez" ifadesinin sembolik söylemi olan selamı toplum içinde yaymamızı bizden istemiştir.⁴ Ayrıca kendisinden, İslam'da yaptığında kurtuluşa ereceği ve başka bir şey sorup istemeyeceği bir öğüt isteyen Süfyan eş-Sekafi'ye: "Allah'a inandım de ve dosdoğru ol" buyurmuştur.⁵

İmanın tezahürü olarak ortaya çıkması gereken emniyet ve güvenin hâkim olması için toplumu ayakta tutan dinamiklerin de hâkim, diri ve canlı olması gereklidir. Bu, fertlerin, ailelerin, toplumun ve devletlerin huzur, güven, barış ve birlik içinde yaşayabilmesinin temel taşıdır. Ülkelerin gelişmişliği, refahı, huzuru ve başarılarının en yegâne ölçüsünün temel unsuru emniyettir. Emniyet ve güven içinde olmayan toplumlar dışarıdan ne kadar kalkınmış ve gelişmiş görülürse görülsün içeriden harap olmuş, yıkılmış bir virane gibidir. Mal, can ve namus emniyetinin ortadan kalkması veya bunları tehdit edecek zeminin oluşması, bütün toplumların öncelikli problemidir. Güvenli toplum

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2:349.

3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3:54.

4 Müslim, "*İmân*", 93.

5 Müslim, "*İman*", 13, 62; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3:413.

bu ilkelerin korunduğu veya bu ilkelere yönelik tehditlerin bertaraf edildiği toplumlardır. Güven duygusunun kalmadığı toplumda, insanlar arasında sevgi, saygı ve dayanışmanın hâkim olması mümkün olmadığı gibi, Allah'ın yeryüzünde saygın bir varlık olarak yarattığı insanın saygınlığını koruması da mümkün değildir.

Emniyet ve güven esasına dayalı imana sahip olan Müslümanların ilişkilerinde samimiyet, güven, tevazu, kardeşlik, adaletli davranma, müsavata dayalı olarak sadelik, sevgi ve saygı esastır. Müslümanların birbirlerine karşı güvenirlili ve dürüst davranmaları güzel ahlakın bir özelliğidir. Birbirine güvenmeyen fertlerden oluşan bir toplum geleceğinden emin olamaz. Çünkü güven duygusu, harç nasıl tuğlaları birbirine kaynaştırıyorsa toplumun fertlerini birbirine kaynaştıran harçtır. Harç ile kaynaştırılmayan tuğlalar en basit sarsıntıda nasıl yıkılırsa, fertleri arasında güven olmayan toplumlarda en ufak sarsıntıda birbirine düşer.

Konfüçyus toplumların yasalarla yönetilir ve cezalarla yola getirilmek istendiğinde kendilerini cezalardan kurtarmaya çalışacaklarını; ancak hiç utanç duymayacaklarını, eğer erdemle yönetilir ve terbiye gerekleriyle yola getirilirse, utanç duyarak iyi olmaya çalışacaklarını⁶ vurgulamaktadır. Erdemin insanlar için su ve ateşten daha önemli olduğunu ifade ederek⁷; onu ağırbaşlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk, incelik olarak açıklamakta; ağırbaşlı kimse'nin saygısızlıkla karşılaşmadığını, cömerdin her şeyi elde ettiğini, samimi olana halkın güvendiğini, doğrunun başarılı olduğunu, ince davranışlı olanların başkalarını hizmetinde kullanabildiğini söylemektedir.⁸

Erdemli ve güvenli toplum oluşturabilmek birçok şart, aynı şekilde güven duygusunu zedeleyici birçok davranış örnekleri sıralanabilir. Güven duygusunun temellendirilmesine en fazla katkı sağlayacak temel davranışlardan samimiyet, kardeşlik, adalet ve müsavat üzerinde Hz. Peygamber'in hayatından örneklemeler yapmak ve bunları hayata yansıtılabilmek; Âl-i İmrân Sûresi'nde vurgulanan insanlığın en hayırlı ümmetin oluşumuna katkı sağlayacaktır.

Güvenilir Müslüman olmanın temeli, her türlü şüpheden uzak olarak Allah'a iman etmek, emirlerini tutmak, yasaklarından kaçınmak, mal ve mülkün Allah'a ait olduğunu bilmek, onun kudreti önünde eğilmek ve ölümden sonra O'nun huzurunda hesap verileceğine inanmak; böylece herkese iyilik yapmak, kötülüklerden uzaklaşmak, başkalarına zarar vermekten kaçınmaktır.

6 Konfüçyus, *Konuşmalar*, trc. Muhaddere Nabi Özerdim, (Bas Yeri Yok: Çağdaş Yay., 2000), 22.

7 Konfüçyus, *Konuşmalar*, 90.

8 Konfüçyus, *Konuşmalar*, 97.

Bu da ancak samimi ve içten bir inanışla hayata geçirilebilir. Samimiyet gerek sosyal; gerekse dini hayatta bir insanın yaşaması gereken en doğal davranış unsurlarından biridir. İnsanın iç ve dış dünyasının bir olması, kalbinde hissettiklerini karşısındakilere olduğu gibi yansıtması, eylem ve duygularında alabildiğine açık ve net tavır sergilemesidir. Samimiyet kalpte yaşanan ve taklidi yapılamayan bir davranıştır. Bu sebeple samimi olan insanın konuşması, üslubu, bakış ve davranışları, içerdiği doğallığı sebebiyle güven verici ve etkileyicidir.

Samimiyetin dini karşılığı ihlastır. Saf ve hâlis olmak, şâibeli olmamak ve kurtulmak anlamındaki "H-L-Ş" kökünden türeyen *ihlâş* kelimesi sözlükte, bir şeyi hâlis kılmak, hâlis olmak, özünü almak ve seçmektir. Din ıstılahında ise iman, ibadet, itaat, ahlak, amel, dua... gibi her türlü dini görevleri başkalarının söylem ve imalarına aldırmaksızın sırf Allah için yapmak; şirk, nifak, riya (gösteriş) ve süm'a (duyurma) vb. şâibelerden uzak durmak; söz, fiil ve davranışlarında samimi ve dosdoğru olmak demektir.⁹ Hz. Peygamber (s.a.v) zaman zaman yapmış olduğu din tariflerinden birinde: "Din, samimiyettir" buyurmuştur. "Kime karşı", diye sorulduğunda da "Allah'a, kitabına, Resûlüne, Müslümanların önderlerine ve bütün Müslümanlara karşı" şeklinde cevap vermiştir.¹⁰

Allah Resûlü bu hadis ile samimiyetin hayatın her alanına yönelik bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Allah'a karşı olan samimiyet, dini sadece ona has kılarak; şirkten uzak kulluğu en iyi bir şekilde ortaya koymaktır. Kitabına olan samimiyet, Kur'ân'ı hayatımıza yansıtma, yaşantımızı onun çizdiği ölçüler içerisinde tanzim etmektir. Resûlüne olan samimiyet ise, onun hayat felsefesini kendi hayat felsefemiz yapmak, onun sünnetini şekli olmaktan çok bir hayat tarzı olarak yaşamak ve yaşatmaktır. Müslümanların önderlerine karşı olan samimiyet, onları doğru ve iyiye yönlendirmek, hayır ve iyiliklerde desteklemektir. Müslümanlara karşı samimiyet ise özde ve sözde bir olmak, tavır, düşünce ve davranışlarda güzel ahlaki sergileyerek güvenli bir toplum oluşmasına katkıda bulunmaktır.

Zünnûn-i Mısrî, ihlas ve samimiyetin üç alameti olduğunu dile getirmektedir. Bunları; "kişinin nezdinde halka ait övgü ve yerginin eşit olması, amelde ameli görmeyi unutmaması, yani çalışması ama çalışmaya kıymet vermemesi ve amelin ahirette sevap gerektirdiğini unutmaması" olarak saymaktadır.¹¹ Yine ona; "Kulun ihlâs sâhibi kimselerden olduğu nasıl belli olur" diye sorulduğunda: "Kendisini tam anlamıyla ibadete verip, insanların nazarında

9 <https://kurul.diyaret.gov.tr/SoruSor/DiniKavramlarSozlugu.aspx#.VLwsKmY5mFk>

10 Müslim, "İman", 95

11Bkz. Kadir Özköse, "Müslüman'ın Samimiyet ve Safiyeti", *DİB Yay.*, 1 (2014): 13-23.

meretebe ve itibarının silinmesini, severek kabul ettiği zaman” şeklinde cevap vermektedir.

Bir insanın İslam ahlakını yaşaması ve dolayısıyla gerçek mutluluk ve kurtuluşa ulaşması, ancak Allah’a, kendisine ve diğer insanlara karşı son derece samimi ve ihlaslı olmasıyla mümkün olabilir. Çünkü iman, ancak bunun üzerine kurulabilir ve tam bir teslimiyet ile gerçekleşebilir. Bakara Sûresi’nin ilk ayetlerinde iman edenlerin özellikleri anlatılırken onların imanlarının “gaybî” olduğuna dikkat çekilmektedir.¹² İmanın gaybî olması samimiyetin ve bildirilene güvenin tam tecellisidir. Ahiret, melekler, kıyamet, ölüm sonrası, ilk yaratılış vb. hususlar ancak gönülden inanma ve bildirilene duyulan güven ile kabullenilebilecek esaslardır.

Samimi iman, sonsuz ahirete karşılık geçici olan dünya hayatının kısıllığına kanmadan, şuurulu ve dikkatli bir şekilde kulluk görevini yerine getirmeyi gerektirir. Her an için ölüm gerçeğinin farkında olarak hesap gününü hatırlamak, yapılan her davranışın, akıldan geçen her düşüncenin Allah’a gizli kalmayacağı ve bunlardan sorumlu tutulacağı farkında olmayı sağlar. “Size azap gelip çatmadan önce Rabbinize dönün, O’na teslim olun, sonra size yardım edilmez. Siz farkında olmadan, ansızın başınıza azap gelmezden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline (Kur’ân’a) tâbi olun” (ez-Zümer, 39/54-55).

Samimiyet olmayan imanda nifak vardır. İman kalbi bir eylemdir. Bu kalbi eylemin ayrıca dil ile söylenmesi ikrarı da gerekir. Kalben kabul edilmeyip dil ile ifade edildiğinde iman değil samimiyetin zıddı ve kalbi bir hastalık olan nifak ortaya çıkar. Kalbin en önemli ve çirkin hastalıklarından olan nifak imanda olduğu gibi amelde de tezahür eder. İman noktasındaki samimiyet-sizliği insanların anlayabilmesi çok zordur. Ancak ameli olan nifak; kalbi nifak olmasa da, nifakın alametleri ve samimiyetsizliğin tezahürleri olan yalan konuşma, dedikodu, söz taşıma, ahde riayet etmeme, gösteriş ve riya, ticari hayatta dürüst davranmama vb. davranışlarla ortaya çıkar. Bu davranışlarda fertler arasında birbirine itimat ve güven duygusunu zayıflatır.

“İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler vardır” (el-Bakara 2/8). “Kesinlikle sizden olduklarına dair Allah’a yemin ederler. Oysa onlar sizden değildir. Fakat onlar korkudan ödleri patlayan bir topluluktur” (et-Tevbe 9/56). İmanî samimiyetin olmadığı yerde ikiyüzlülük ortaya çıkar ki, bu Allah’ı ve insanları aldatmaya çalışmaktır. “Bunlar, Allah’ı ve inananları aldatmaya çalışırlar, oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değildirler. Kalplerinde hastalık vardır, Allah hastalıklarını artırmıştır. Yalan söyleye geldikleri için onlara elem verici azap vardır” (el-

¹²el-Bakara, 2/3.

Bakara 2/9-10). Nifak kendini farklı ve üstün görmeyi sağlar. "Onlara; "Müslümanların inandığı gibi siz de inanın" denilince de, "Beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?" derler; iyi bilin ki asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler" (el-Bakara 2/13). Oysa samimi Müslüman hiçbir zaman diğer Müslümanlara ve insanlara üstünlük taslamaz, ölçünün görünüş değil samimiyet olduğunu bilir.

Kalbi hastalık olan nifakın en güzel tedavi yolu güzel ahlak sahibi ve samimi olmaktır. Samimiyetin olduğu yerde güven vardır itimat vardır. Samimiyetin hâkim olduğu toplumlar güvenli ve birbiri ile dayanışma içerisinde olan toplumlardır.

Güven duygusunun toplumda yerleşmesinin bir diğer unsuru kardeşliktir. Hz. Peygamber (s.a.v) inananlar arasındaki sevgiye önem vermiş, onun yerleştirdiği sevgi ile düşmanlık dolu kalpler yumuşamış, bir birini ilk defa tanıyan insanlar o sevginin bir tezahürü olarak kardeşlik anlaşmasında bulunmuşlardır. Öyle bir kardeşlik anlayışı ki, kendi malının yarısını yeni tanıdığı ve din kardeşi edindiği kimseye verecek, onu kendine mirasçı kabul edecek kadar derin anlamlı bir kardeşlik... O (s.a.v.), bu kardeşliği açıklarken iki elinin parmaklarını birbiri arasına geçirip kenetlemiş, "Mü'minin mü'mine karşı durumu (bağlılığı), bir parçası diğer parçasını sınıksız kenetleyip tutan binâ gibidir"¹³ buyurmuştur. Onun sevgi ortamında yetişen mü'minler, "birbirini sevmekte, birbirlerine acıtmakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer organlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."¹⁴

O (s.a.v), inananların arasında kardeşliği oluşturan sevgi ortamı ile ilgili şöyle buyurmaktadır: "Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek, Allah için buğzetmek/nefret etmektir."¹⁵ "Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olmaz."¹⁶ "Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir Müslüman'dan bir sıkıntıyı giderirse, Allah o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim bir Müslüman'ın ayıp ve kusurunu örterse, Allah da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter."¹⁷ "Birbirinizle hasetleşmeyin. Almayacağınız bir malın fiyatını müşteri kızıştırmak için arttırmayın. Birbirinize kin ve nefret beslemeyin. Birbirinize darlıp yüz çevirmeyin. Birinizin satışı üzerine başka biriniz satış

13 Buhârî, "Salât", 88, "Mezâlim", 5; Müslim, "Birr", 65.

14 Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66.

15 Ebû Dâvud, *Sünen*, 3/ 4599.

16 Buhârî, "İman", 13.

17 Buhârî, "Mezâlim", 3; Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/4946.

yapmasın. Ey Allah'ın kulları, böylelikle kardeş olun. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulüm ve haksızlık yapmaz, yardımı kesmez ve onu hakir görmez. -Peygamberimiz üç defa göğsüne işaret ederek buyurdular ki-Takva buradadır. Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi, bir kimseye şer olarak yeter. Her Müslüman'ın kanı, malı ve ırzı başka Müslüman'a haramdır."¹⁸

Kardeşler arasında güven duygusunu zayıflatacak, toplum fertleri arasında husumet ve nefret tohumları saçacak davranışlardan kaçınmamızı da şu sözleri ile ikaz etmektedir; "Sakın zanna yer vermeyin; zira zan, sözlerin en yalanıdır. Tecessüs etmeyin (gizli kusurları araştırmayın), rekabet etmeyin, hasetleşmeyin, birbirinize buğz etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, Allah'ın emrettiği şekilde kardeş olun. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu mahrum bırakmaz, onu tahrik etmez. Kişiyi kötülük olarak, Müslüman kardeşini hakir görmesi yeterlidir. Her Müslüman'ın canı, malı, kanı ve ırzı diğer Müslümanlara haramdır. Allah sizin görünüş ve kalıplarınıza bakmaz, fakat kalplerinize ve amellerinize bakar. Sakın ha, birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Bir Müslüman'ın kardeşine üç günden fazla küsmesi helâl olmaz."¹⁹

Güven duygusunun en önemli temel taşlarından biri evrensel bir ahlak kuralı olan kardeşini kendin gibi görme ve kendine yapılmasını istemediğin şeyleri başkası için de yapmamadır. Bu altın kuralı uygulayanlar din kardeşine her ortamda yardım eder. "Din kardeşin zalim de olsa, mazlum da olsa ona yardım et" buyurduğunda bir adam: "Ey Allah'ın Resûlü! Kardeşim mazlumsa ona yardım edeyim; ama zalimse nasıl yardım edeyim, söyler misiniz" dedi. "Onu zulümden alıkoyar, zulmüne engel olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir" şeklinde mukabelede bulunmuştur.²⁰ "Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların zarar görmediği kimsedir. Muhacir ise, Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak duran kimsedir."²¹ "(Ancak) Allah için seven, Allah için buğz eden, Allah için veren ve Allah için sıkılık yapıp vermezlik yapan kişi imanını kemale erdirmiş, olgunlaştırmıştır."²²

Bu kardeşlik ilkelerini hayata yansıtmış olan bir toplumda insanların bir-biri ile olan ilişkileri güven üzerine olur. Fertleri birbirine güvenen toplumda kitleler arasında da güven ve itimat duygusu hâkim olur.

18 Buhârî, "Edeb", 57.

19 Buhârî, "Nikâh", 45; Ebû Dâvud, "Sünen", 4/4910.

20 Buhârî, "Mezâlim", 4.

21 Buhârî, "İman", 10.

22 Mansur Ali en-Nasîf, *Et Tac'ül Cami'ul-Usul fi Ehadisi'ür-Resul*, I-V, (İstanbul: 1961), V/78.

Güven duygusunu toplumda en sağlam bir şekilde tesis eden davranış adalettir. Adalet toplumları ayakta tutan en önemli ilke olarak mülkün temelidir. Adalet, yasaların herkes için eşit şartlarda işlemesi, suçluların kanunlarda yazılı olan ceza ile cezalandırılması demektir. Adaletin olmadığı toplumlarda bireyler kendilerini güven içinde hissetmedikleri için mutsuz olurlar. **Adalet en başta, “doğru” olmayı, gerektiğinde risk almayı; hatta doğruluk adına kötü olmayı göze almak, en yakınlarının, sevdiklerinin aleyhine, düşman da olsa hak sahibinin hakkını teslim edebilmektir:** “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir” (el-Mâide 5/8). “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendini, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır”(en-Nisâ 4/135). Bu ayetler adaletin hangi şartlarda, nasıl hâkim kılınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu ilkelerin fertlere hâkim kılındığı toplumda güvensizlikten bahsedilemeyeceği aşikârdır.

Hz. Muhammed, güven ve sevgi üzerinde oluşturduğu toplumdaki ilişkilerinde hep adil davranırdı. Kesinlikle zengin-fakir, kuvvetli-zayıf veya sınıf ayırımına yer vermezdi. Bir konuda hüküm verdiğinde, Allah korkusuyla ürperir ve hep O'nun adaletini hatırlatırdı; “... Aranızda hüküm verilmesi için ihtilaflarınızı bana getiriyorsunuz. Biliniz ki ben de bir insanım, (Allah'ın bildirmediklerini ben de bilmem) Sizden biriniz delilini diğerinden daha tatmin edici bir şekilde sunması mümkündür. Ben de dinlediğime göre hüküm veririm. Mü'min kardeşinin aleyhine olmak üzere lehine karar verdiğim kişi sakın ha o malı almasın. Zira (ona bu kararım) kıyamet gününde boynuna yükletilmiş olarak getireceği bir ateş parçası ayırmış oluyorum”²³ buyurarak fertlerin birbiri aleyhine güvensizlik oluşturacak davranışlardan sakınmalarını vurgulardı.

Bir defasında da Mahzum Oğulları eşrafından Fatıma adında bir kadın ganimet malından hırsızlık yaptığı isnadı ile Ona (s.a.v) getirilir. Hırsızlığın cezası olarak elinin kesilmesine hükmedilir; ancak daha önceki gelenek ve alışkanlıklara göre Kureyş'ten ve başka kabilelerden asil bir kadın hakkında suç

23 Muhammed Ali es-Sabuni, *Muhtasar-ı Tefsir-i İbni Kesir*, I/433; Riyazü's-Salihîn, *Zulmün Haramlığı Babı*, H. No: 220.

işlese dahi böyle bir hüküm verilemediğinden infazının durdurulması ve suçlunun affı için Kureyş'in ileri gelenleri, Usame b. Zeyd'i araya koyarlar. Üsâme'nin böyle bir konuda şefaatte bulunması Ona (s.a.v) çok ağır gelir. Ashabını toplayarak adalet ve doğrulukla ilgili tarihi şu söylemde bulunur: "Ey insanlar! Sizden evvel yaşamış toplumların neden dolayı yollarını şaşırıp sap-tıklarını biliyor musunuz? Asilzadeleri bir hırsızlık, haksızlık yaptığı zaman onu affeder; zayıf ve kimsesizleri bir suç işler, bir şey çalarlarsa onları cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, böylesine kötü bir hırsızlığı, suçu, Mahzum kabilesine mensup Fatıma değil; kendi kızım Fatıma yapmış olsaydı, kesinlikle onun elini de keserdim."²⁴ Adalet anlayışı, insanların O'nun davetine koşmalarının en temel olgularından biridir. O (s.a.v), adaletini topluma hâkim kıldığı gibi ev halkı arasında da aynı şekilde adil davranmıştır.

Adaletin sağlam ve güçlü bir şekilde hâkim olduğu dönemlerde devletlerin ve toplumların huzur ve refah içerisinde yaşadıklarını tarihler kaydetmektedirler. Hz Ömer'in hilafeti dönemi adalette zirve sayılabilecek bir ölçünün yaşandığı dönemdir. Bu dönemde en zayıf olan kimse, hâkim önünde hakkını alabileceğinin garantisi ile yaşamaktaydı. Mehmet Akif Ersoy, aç çocuklarını oyalamak için kazanda kaynattığı suyu karıştırarak uyutmaya çalışan kadının kissasını naklederken Hz. Ömer'in adalet anlayışını şu musralarla dile getirmektedir:

"Yarın huzûr-ı İlâhî'de, kimseler Ömer'in
Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile;
Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!"²⁵

Sa'd b. Ebu Vakkas, Mısır Valisi olduğunda cami yapmak için bir Yahudi'nin arazisine el koyunca durumu kendisine şikâyet eden Yahudi'ye, İran Hükümdarı Nuşirevan zamanında beraber yaşadıkları bir olayı hatırlatmak üzere "Ben Nuşirevandan daha adilim" yazısını bir kemiğe yazarak göndermiştir.²⁶ Yahudi de sonrasında evine kavuşur.

24 Müslim, "Hudut", 2; Ebu Davut, *Sünen*, /4373.

25 Mehmet Akif Ersoy, *Safâhat*, (Ankara: DİB Yay., 1992), 75.

26 "Hz. Ömer ve Sa'd b. Ebu Vakkas Hazretleri, Nuşirevan zamanında İran'a at satmaya gittiklerinde şehrin girişinde cirit oynayan bir kısım genci seyre daldıklarında, yabancıların kendilerini seyretmekte olduğunu gören gençlerden birisi "Bedeviler" diye hakaret ettikten sonra, satmak için getirdikleri ve bindikleri atlarını ellerinden zorla alır. Durma üzülen ve paraları da kalmadığı için aç bir şekilde akşamlayan Hz. Ömer ve Sa'd b. Ebu Vakkas bir hana varır. Hancı, misafirlerin yabancı olduğunu ve üzüntülü olduklarını anlayıp sebebini sorunca

Adaletin ve müsavatın zemin kaybetmeye başladığı dönemde ise, kargaşa ve tartışmaların bitmediği, Müslümanlar arasında derin ayrılıklara sebep olan olayların başladığı görülmektedir. Adil bir yönetim sisteminin hemen akabinde devam eden Hz. Osman dönemi, bu sıkıntıların yaşandığı ve sonuç olarak İslam Tarihi'nin en acı olayların ve tartışmaların fitilini ateşleyen bir dönem olarak tarihte yer almaktadır. Hz. Osman'ın yetki sahibi yaptığı kimseler, eylem ve davranışlarında adil olmadıkları gibi, idari atamalarda adil davranmamışlar ve kendilerini adil olmaya davet edenlere de karşı duruş sergilemişlerdir. Hz. Peygamber'in yakın dostlarından ve fakirlerin hamisi olarak bilinen Ebû Zer Ğîfârî, bu karşı duruş sebebi ile Medine civarlarında Rebeze'ye sürgün edilmiştir.²⁷

Toplumsal yapının sağlam ve güvenli devamının önemli bir diğer unsuru da eşitlik ve müsavattır. Eşitlik ve müsavat, fertler arasında renk, ırk, makam ve mevki ayırımı olmaksızın eşit olmaktır. Müslümanlar arasındaki eşitlik,

İbni Ebu Vakkas başından geçenleri hancıya anlatır. Hancı kederlenmemelerini, hükümdarlarının adil biri olduğunu, ya atları bulduracağını yahut bedelini tazmin edeceğini ve anlatılanlardan atları alanın hükümdarın oğlu olduğunu, mutlaka meseleyi halledeceğini söyleyerek teselli eder. Her sabah hükümdarın pazar yerinde halkın önünden geçerek halkın dert ve dileklerini dinlediğini, yapılması gerekenleri yaptığını, sabahleyin Pazar yerine giderek durumu anlatmalarını söyler. Hz. Ömer ve arkadaşı pazar yerine çıkıp hükümdarı beklerler. Söylenildiği gibi gelerek milletin derdini dinler ve yapılması gerekenleri yapar. Sıra Hz. Ömer ve İbni Ebu Vakkas'a geldiğinde başlarına geleni anlatırlar atlarının verilmesini isterler. Hükümdar tercüman aracılığı ile bunları dinleyince yüzü asılır ve üzülür. Bir kese altın vererek altın vererek atlarının da bulunacağını söyler. Tercüman atı alanın hükümdarın oğlu olduğunu söylemez. Hz. Ömer ve Ebû Vakkas akşam kaldıkları hana döndüklerinde hancı durumu sorar. Hükümdarla görüştiklerini ve atları bulacağını söylediğini ifade ederler. Bunun üzerine hancı, kendi oğlu olduğu zaman iş değişiyor, diyerek ertesi sabah Nuşirevan'ın huzuruna çıkıp durumu anlatır. Nuşirevan buna çok sinirlenir ve hancıya "at sahipleri yarın şehir terk etsinler. Fakat biri şehrin kuzey, biri güney kapısından çıksın" der. Onlara da atlarının değerinden daha fazla para verir. Sabahleyin denildiği üzere şehri terk eden Hz. Ömer ve Ebû Vakkas, şehrin bir kapısına atı alan gencin, diğer kapısına ise hükümdara yanlış bilgi veren tercüman asıldığını görürler. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Sa'd b. Ebu Vakkas Mısır valisi olur. Mısır'da İslam'ın yayılması gayesi ile bir cami yaptırmayı düşünür. Bir Yahudi'ye ait olan arazi üzerine bu cami inşaatını başlatır. Çaresiz bir şekilde düşünen Yahudi'yi gören Müslümanlardan birine kendisinin bir evi dışında bir şeyi olmadığını, valinin de oraya cami yaptığını, yapacak bir şeyi olmadığını ve açıkta kaldığını söyler. Onun durumunu dinleyen kişi Medine'ye gitmesini ve Halife Ömer'i bularak derdini ona anlatmasını salık verir. Bunun üzerine Medine'ye gelen Yahudi, Halifeyi bahçede çalışırken bulur ve ona başına gelenleri anlatır. Duruma çok sinirlenen Hz. Ömer, öfkeli bir şekilde bir kemiğin üzerine bir şeyler yazıp adamın eline vererek bunu valiye vermesini ister. Elindeki kemikten bir şey çıkmayacağını düşünen Yahudi çaresiz Mısır'a döner ve kemiği Sad b. Ebu Vakkas'a verir. Kemiği alan vali hemen evi eskisinden daha güzel bir şekilde tamir ederek Yahudi'ye verir. Gönlünü almak içinde bir miktar yardımda bulunur. Hz. Ömer'in gönderdiği kemiğin üzerine "Ben Nuşirevan'dan daha adilim!" yazılıdır." Detaylı için bkz. <http://kitap.molla-cami.com/dini-hikayeler/nusirevan-in-adaleti.html>, erişim: 05.04.2017.

27 İbn-i Hişam, II/524.

fertlerin kardeşliği esasına dayanır. Aynı inanç ve değerler dünyasını paylaşan müminler, bu temele dayanan hak ve özgürlüklerden yararlandıkları gibi aynı ölçü ve yaptırımlar karşısında da eşit konuma sahiptir. Eşitliğin genel bir ilke olarak belirlenmesi onun hayata geçirilmesini kendi başına garanti etmeyebilir. Her insanda olduğu gibi Müslümanlar da kendi çıkarlarını başkaları aleyhine teminat altına almak için eşitlik ilkesini göz ardı etme eğiliminde olabilirler. Bunun önlenmesi amaçlanarak İslam, eşitliği adalet ilkesi ile değerler dünyasının erdemleri arasına yerleştirmiş ve ahlâk eğitiminin yöneldiği bir ideal haline getirmiştir.²⁸

Hız. Peygamber Veda Hutbesinde, yaratılanların Allah katında eşit olduğunu, herkesin aynı ana babadan yaratıldığını vurgulayarak insanlar arasında müsavat ilkesine dikkat çekmiştir: “Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir. İslam'da insanlar eşittir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır, Âdem de topraktan yaratıldı. Allah katında en değerliniz, en çok Allah'a sığınınız, emirlerine yapışınız, günahlardan arınınız, azabından korununuzdur. Bir Arap'ın, Arap olmayana, bir başkasının Arap'a, bir siyahın bir kızıl deriliye, bir kızıl derilinin bir siyaha, takvanın dışında bir üstünlük sebebi yoktur.”²⁹

el-Hucurât Sûresi'nin yukarıda verdiğimiz ayetinde de Allah, bu olguyu vurgulayarak bir anne ve babadan çoğaldığımızı bildirmekte, farklılıklarımızın bir üstünlük sebebi değil; kültürel zenginlik ve takva yarışı olduğunu ifade etmektedir. Aynı surenin 11. ayetinde de imanın getirdiği güveni taşıyanların, muhatabında güvensizlik duygularına sebep olacak davranışlardan uzak durmasını istemekte, erkek veya kadın mü'min toplulukların bir birlerini alaya almamalarını, alaya alınanların belki alaya alanlardan Allah katında daha hayırlı olabileceklerine dikkat çekmektedir.³⁰

Cahiliye döneminde kesin çizgilerle ayrılmış olan köle-efendi, eşraf-avam gibi farklılıkları ortadan kaldıran İslam, köleleri eşraf ile aynı safa getirerek aralarındaki güveni sağlamlaştırmıştır. Bu ilkeyi ihlal edenler, Hız. Peygamber'in (s.a.v) sert ikazları ile karşılaşmıştır. Bir konuda aralarında ihtilaf çıkan Ebû Zer'in, Bilâl-i Hâbeşî'ye: “Sen bunu anlamazsın ey siyahî kadının oğlu” diye hitap etmesinin kendisine bildirilmesi üzerine Hız. Peygamber (s.a.v) Ebu Zer'i “Sende hâlâ cahiliye adetleri var. İnsan hiç derisinin siyahlığından dolayı suçlanır mı? Mühim olan Allah korkusu değil midir” diyerek ikaz etmiştir. Veda hutbesinde bu bağlamda: “Ey İnsanlar! Görünürdeki organları kesilmiş bir Habeşli bile başınıza getirilse, size Allah'ın kitabındaki hükümleri

28 İlhan Kutluer, “Müsavat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: TDV Yay., 2006), 72.

29 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5:411.

30 el-Hucurât, 49/11.

uyguladığı sürece, dinleyin ve itaat edin”³¹ buyurarak insanların içinde putlaştırılan benliklere set çekmiştir.

Vefatından önce evlatlığı ve azatlısı olan Zeyd’in oğlu olan Üsâme’yi ordu kumandanlığına getirmiştir. Üsâme’den daha liyakatli ve itibarlı kimselerin olduğu mırıldanmalarına asla aldrış etmemiştir. Daha önce de Mute Savaşına giden ordunun başına Ensar ve Muhacirden orduya katılan itibarlı kimseler olmasına rağmen azatlı köle olan babası Zeyd’i getirmiştir. Bu uygulamaları ile hür-azatlı ayırımını anlamsız kılarak, görevlendirmelerde erdem ve liyakati eşitlik esasına dayalı olarak öne çıkaran atamalar yapmıştır. Bu atamalarla gönlünde hala mevki, itibar, şeref ve asabiyet gibi hastalık taşıyanların içlerinde bu hastalıkların oluşturduğu putları yıkmayı hedeflemiştir. Hanife Oğullarının Reisi ve Yemame Şeyhlerinden Sümame b. Usal, esir olarak getirildiği Mescid-i Nebî’de üç gün boyunca onun (s.a.v) oluşturduğu toplumsal müsavat ve güveni seyretmiş, serbest bırakıldıktan sonra da temizlenerek Müslüman olmuştur.³²

Sonuç

Erdemli ve güvenli bir toplum oluşturmak için temel ahlaki ilkelerden bir kaçını sıraladığımız bu değerler, hayata yansıtıldığında fertler arasında birlik beraberlik ve dayanışma olur. Sadece bu değerler bile hayat unsuru haline getirildiğinde toplumun algıları değişecek, güven ortamı oluşacaktır. Kardeşliğin, samimiyetin, adaletin ve müsavatın hâkim olduğu toplumda güvensizlik ortamından bahsedilemez. Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’de tesis ettiği site devletinde bu ilkeleri hayata geçirerek emniyet ve güveni temin etmiş, insanlar arasında birlik beraberlik ve kardeşliği oluşturmuştur.

Kaynakça

- Baş, Mustafa. *Evrensel Değerlerin Toplum Eğitimindeki Yeri Ve Hz. Muhammed’in Eğitimi*. Bilecik: Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, 2016, 1307-1319.
- Buhârî, Muhammed b.İsmail. *el-Camiu’s-Sahih*. Mısır: T.Y.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistani. *Sünen*. Kahire: 1988.
- El-Baş, Abdurrahman Rafet. *Suverun Min Hayati’s-Sahâbe*. Kahire: 1997.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Ankara: DİB Yay. 1992.
- Es-Sabuni, Muhammed Ali. *Muhtasar-u Tefsir-i İbn-i Kesir*. Beyrut: 1981.
- İbn-i Hanbel, Ahmed. *Müsned* I-VI. Beyrut: 1978.
- İbn-i Hişam. *es-Siretu’n-Nebeviyye* I-II, Kahire: 1955.
- Konfüçyus. *Konuşmalar*. trc. Muhaddere Nabi Özerdim. Bas Yeri Yok: Çağdaş Yay. 2000.

31 Buhari, “İman”, 22; “İtk”, 15.

32 Abdurrahman Rafet el-Baş, *Suverun Min Hayat es-Sahabe*, (Kahire, 1997), 58-62.

Kutluer, İlhan Kutluer. "Müsavat". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 32:76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Müslim b. Haccac. *el-Camiu's-Sahîh*. Beyrut: Trsz.

Nasif, Mansur Ali. *et-Tac'ü Camiu'l-Usûl fi Ehadîsir-Resûl I-V*. İstanbul: 1961.

Özköse, Kadir. *Müslüman'ın Samimiyet ve Safiyeti -Hz. Peygamber Din ve Samimiyet-*. Ankara: 2014.

<https://kurul.diyaret.gov.tr/SoruSor/DiniKavramlarSozlugu.aspx#.VLwsKmY5mFk>
<http://kitap.mollacami.com/dini-hikayeler/nusirevan-in-adaleti.html> Erişim:
05.04.2017.